

Ke způsobům vyjádření vzájemnosti v češtině

VÁCLAVA KETTNEROVÁ – MARKÉTA LOPATKOVÁ

On the expression of mutuality in Czech

ABSTRACT: In this paper, we introduce an inventory of language means that express the semantic feature of mutuality in Czech verbal constructions. Based on the results of recent typological surveys, we distinguish between lexical and grammatical means. The lexical means include a limited group of inherently reciprocal verbs with the feature of mutuality in their lexical meaning. The grammatical means involved in the syntactic operation of reciprocalization are primarily used by a large group of verbs to which we refer as syntactic reciprocal verbs; these means involve (i) the reflexive personal pronoun *se/sebe, si/sobě, sebou*, (ii) the expression *jeden – druhý* ‘each other’, and (iii) adverbials. While the use of the grammatical means is obligatory for expressing mutuality with syntactic reciprocal verbs, it is often only optional for inherently reciprocal verbs. We thoroughly describe various functions that these language means have in encoding mutuality in Czech.

Key words: mutuality, reciprocity, inherently reciprocal verb, syntactic reciprocal verb, reflexive personal pronoun *se/sebe, si/sobě, sebou*, expression *jeden – druhý* ‘each other’, adverbial expressing mutuality

Klíčová slova: vzájemnost, reciprocita, inherentně reciproční sloveso, syntakticky reciproční sloveso, reflexivní osobní zájmeno *se/sebe, si/sobě, sebou*, výraz *jeden – druhý*, adverbialie vzájemnosti

1. Úvod

Reciprocita se v posledních desetiletích těší značné pozornosti lingvistů. Ačkoli nepatří k frekventovaným jazykovým jevům, sehrává – podobně jako např. pasivum – klíčovou úlohu v pravidlově založeném generování vět daného jazyka, umožňujícím ověřování deskriptivní adekvátnosti jazykového popisu. V řadě zahraničních prací nacházíme potřebu rozlišit vzájemnost jako sémantickou vlastnost a reciprocitu jako souhrn jazykových prostředků, které slouží pro její vyjádření (viz např. Haspelmath, 2007; Evans, 2008); namísto vzájemnosti bývá ve starších pracích sémantická vlastnost označována též jako symetrie (König – Kokutani, 2006).¹

V této práci vzájemnost vymezujeme na základě formální *podmínky symetrie*, vycházíme přitom z podmínky pro symetrický predikát formulované Königem a Kokutaním (2006, s. 272n.).² Tato podmínka předpokládá predikáty (slovesa, podstatná a přídavná jména, příp. příslovce), které mají alespoň dvě valenční pozice a které vyjadřují binární³

¹ Volbu termínu *vzájemnost (mutuality)* zdůvodňuje např. Haspelmath (2007, s. 2087n.) tím, že (i) termín *symetrický predikát* se tradičně užívá pro označení konstrukcí se sponovým slovesem typu *být si podobní* a (ii) že vzájemné situace jsou jen zřídka skutečně symetrické (viz též Kemmer, 1993, s. 256). K asymetrii u inherentně recipročních sloves viz odd. 2.1.

² Podobně viz též další teoretické studie věnované vymezení reciprocity, zejm. Langendon (1978), Heim – Lasnik – May (1991), Dalrymple et al. (1998).

³ König a Kokutani (2006) připouštějí též ternární relací (aniž by tuto možnost formálně zachycovali), kdy určitý predikát označuje situaci, v níž do vztahu vzájemnosti vstupují tři participanty (a tedy podmínka

sémantickou relaci R mezi členy množiny participantů A s následující sémantickou vlastností:

$$(i) \quad \forall x, y \in A (x \neq y \rightarrow R(x, y)),$$

z čehož plyne, že dosadíme-li za proměnné x a y dvě různé hodnoty a a b ($a, b \in A$), musí platit $R(a, b) \leftrightarrow R(b, a)$.

Z uvedené definice vyplývá, že má-li určitý predikát vyjadřovat vzájemnost, je nutné, aby v příslušné relaci R měl participant a stejný vztah k participantu b , jako má b k a .

Neformálně lze podmínku (i) testovat pomocí parafráze s participanty konvertovanými v zasazených valenčních pozicích: např. má-li věta (1) reciproční čtení, pak ji lze parafrázovat jako (1') (viz též König – Kokutani, 2006; Nedjalkov, 2007; Evans, 2008; Haspelmath, 2007; pro češtinu Panevová, 1999; Panevová – Mikulová, 2007; Daneš – Grepl – Hlavsa, 1987, s. 411). Tento test, exemplifikovaný příklady (1) a (1'), nadále využíváme pro určení recipročního charakteru predikátů a jejich konstrukcí i v tomto příspěvku.

(1) Matt a Elliott se potkali před čtyřiceti lety za zvláštních okolností. (SYN2015)

(1') Matt potkal Elliota před čtyřiceti lety za zvláštních okolností a zároveň platí, že Elliot potkal Matta před čtyřiceti lety za zvláštních okolností.

Mezi *jazykové prostředky vyjadřující vzájemnost* se řadí jednak prostředky lexikální (odd. 2), jednak prostředky gramatické (odd. 3).⁴ Tyto prostředky a jejich klasifikace jsou hojně probírány především v rámci typologicky orientovaného výzkumu (viz zejm. Kemmer, 1993; Frajzyngier – Walker, 2000a; Nedjalkov, 2007; König – Gast, 2008; Evans et al., 2011). Typologické studium přineslo doklady obrovské variability prostředků pro vyjádření vzájemnosti v jednotlivých jazycích; skutečnost, že tyto jazykové prostředky jsou často i v rámci jediného jazyka variabilní, je spojována s nižší mírou gramatikalizace reciprocity, než je tomu např. v případě reflexivity (Maslova, 2008). Výsledky typologického výzkumu vedly k pokusům vytvořit klasifikaci těchto prostředků, viz zejména klasifikaci Königa a Kokutaniho (2006), budovanou na základě typologie reflexivních konstrukcí navržené Frajzyngierem a Walkerovou (2000b), dále typologické třídění Nedjalkova (2007), Haspelmatha (2007), Evanse (2008), Maslovové (2008) a Siloniové (2008). Uvedené typologie, založené na dokladech z velkého množství odlišných jazyků, se v základním inventáři vymezených prostředků obvykle shodují, liší se však často v jejich hierarchickém uspořádání.

O reciprocitě v češtině najdeme ve srovnání s tím, jak velká pozornost je tomuto jevu v současnosti věnována v zahraniční jazykovědě, poměrně malé množství prací. I skladby

---

symetrie je splněna pro kteroukoli jejich dvojici). Zde od této možnosti odhlížíme; ternární vztah vzájemnosti je jednak velice řídký (v češtině byla možnost vzájemnosti tří participantů dosud zjištěna jen u sloves *seznámit* a *představit*), jednak reciproční konstrukce těchto sloves využívají stejných jazykových prostředků jako konstrukce sloves vyjadřujících binární vztah vzájemnosti (viz Nedjalkov, 2007).

⁴ V češtině může být k vyjádření vzájemnosti využita též biklauzální eliptická struktura (např. *Petr nesnáší Janu a Jana Petra*) s případnými adverbii *naopak*, příp. *obráceně*, *opačně* (např. *Petr nesnáší Janu a naopak*); tyto konstrukce zde necháváme stranou.

čestiny se o ní zmiňují spíše okrajově. V *Mluvnici češtiny 3* (Daneš – Grepl – Hlavsa, 1987, s. 411) je reciprocita zmíněna pouze v souvislosti s koordinací jako možné stažení dvou výchozích vět (např. *Jan a Marie se potkali* je možné chápat jako stažení vět *Jan potkal Marii* a *Marie potkala Jana*). Větší prostor je jí věnován ve *Skladbě češtiny* (Grepl – Karlík, 1998, s. 149n.), kde je řazena k prostředkům hierarchizace větné propozice, a to k tzv. upozadování agentu, kdy se jeden z agentů přesouvá do méně závažné pozice, a tím je upozadován (*Petr a Pavel se bijí* → *Petr se bije s Pavlem*). Reciprocita je dále zmíněna v *Akademické gramatice spisovné češtiny* (Štícha et al., 2013, s. 430n.), a to v rámci oddílu věnovaného reflexivním slovesům – zde se vymezují reflexiva reciproční, kde volný morfém *se/si* tvoří spolu s tvary slovesa jediný významový a formální celek (např. *milovat se, stěžovat si*). V *Mluvnici současné češtiny 2* (Panevová et al., 2014, s. 112n.) je – s ohledem na přeuspořádání valenčních doplnění v povrchové struktuře věty – o reciprocitě pojednáno v rámci diatezí. Poměrně značná pozornost je tomuto tématu věnována v dílčích pracích vzniklých v rámci funkčního generativního popisu (FGP) (viz zejm. Panevová, 1999, 2007; Panevová – Mikulová, 2007). O českých recipročních konstrukcích dále pojednává Medová (2009), a to zejména v souvislosti s analýzou krátkých (klitických) tvarů reflexiv.

V tomto příspěvku se pokusíme utřídit jazykové prostředky vyjadřující v češtině vzájemnost s přihlédnutím k uvedeným typologickým výzkumům.⁵ Vyjdeme z Nedjal-kovova (2007) a Haspelmathova (2007) základního rozlišení prostředků pro vyjádření reciprocit na prostředky lexikální (odd. 2) a gramatické (odd. 3); v tomto třídění dále reflektujeme zejména Evansovo (2008) detailní odlišení různých funkcí reflexiv a roli adverbialit ve vyjádření vzájemnosti (odd. 4). Při popisu syntaktického chování sloves využíváme FGP (viz zejm. Sgall – Hajičová – Panevová, 1986; Panevová, 1994; Panevová et al., 2014). V souladu s tím zde důsledně odlišujeme případy, kdy formy *se, si* plní funkci osobního zájmena (příklad (2)), od případů, kdy představují slovotvorný formant, který je součástí reflexivního lemmatu slovesa (3), dále případy, kdy *se* má roli tvarotvorného formantu slovesa v deagentních nebo dispozičních konstrukcích, po řadě (4) a (5), a případy, kdy kvůli haplogonii reflexiv plní více funkcí najednou, např. v příkladu (6) reflexivum *si* představuje jak slovotvorný formant slovesa *stěžovat si*, tak osobní zájme-no v dativu (k haplogonii viz odd. 3.1.6).⁶

---

⁵ Zde se omezuje na případy, kdy jsou ve vztahu vzájemnosti pouze dvě entity. Reciprocita zahrnující více než dvě entity je spojena s vágností přesahující do oblasti mimojazykového obsahu. Např. *Petr, Karel a Jan se zdraví* lze užit jak v případě, kdy postupně probíhá několik vzájemných interakcí mezi jednotlivými dvojicemi, tak v případě, kdy se celá trojice např. pozdraví tím, že se naráz obejmou. O vágnosti v recipročních strukturách v češtině pojednává zejm. Panevová (2007). Jak ukazuje Nedjal-kov (2007), jen velmi malé množství jazyků umožňuje jazykově strukturovat rozdíly v reciprocitě zasahující více než dvě entity. Čeština systémovými prostředky pro vyjádření různých významových nuancí při reciprocitě více než dvou entit nedisponuje. Vágnost může však být odstraněna kvantifikátory typu *každý, všichni a některý*, srov. např. *Na večírku se každý host bavil s každým dalším hostem; Někteří hosté se na večírku bavili s dalšími hosty, jiní se však s nikým nebavili*. Formální sémantickou analýzu reciprocit zasahující více než dvě entity podávají např. Langendean (1978) a Dalrympleová et al. (1998), pro ruštinu jejich analýzu provedl Letučij (2009).

⁶ K pojetí krátkých (klitických) forem reflexiv *se/si* viz podrobně odd. 3.1.

- (2) ... ale taxikáři se nejspíš informovali navzájem. (SYN2015)
- (3) Petr se usmíval.
- (4) Ložní prádlo se převléká každý týden.
- (5) Ve vedru se otci špatně dýchalo.
- (6) Sestry si (navzájem) stěžují na děti. (srov. Sestry si stěžují na děti sobě navzájem, prarodičům je jen chváli.)

Naším cílem zde není detailní výzkum užívání jazykových prostředků v komunikaci, nýbrž analýza, na jejímž základě je možné vytvořit formální model zachycující systémové prostředky vyjadřující vzájemnost, a to zejména s ohledem na pravidelné změny ve valenčním chování sloves v těchto užitích.

2. Lexikální prostředky pro vyjádření vzájemnosti

Lexikální prostředky vyjadřující v češtině vzájemnost patří v rámci Evansovy (2008) a Königovy a Kokutaniho (2006) typologie k tzv. verbálním strategiím pro vyjádření vzájemnosti. Podle Evanse (2008) tyto strategie využívají následující prostředky: (a) afixaci a další morfologické modifikace predikátu, (b) pomocná slovesa vyjadřující reciprocitu a (c) lexikální strategie. V češtině najdeme prostředky typu (c), ke kterým lze řadit tzv. primární inherentně reciproční slovesa (odd. 2.1), a dále též prostředky typu (a), ke kterým lze řadit odvozená inherentně reciproční slovesa, tedy slovesa tvořená slovotvorným (derivačním) formantem (odd. 2.2). Postupu (b), založeného na specifických pomocných slovesech vyjadřujících vzájemnost, čeština nevyužívá.

2.1. Primární inherentně reciproční slovesa

2.1.1. Primární inherentně reciproční slovesa tvoří sémanticky omezenou třídu (viz zejm. Kemmer, 1993; König – Kokutani, 2006; Evans, 2008; Siloni, 2001, 2008; pro češtinu Panevová, 2007; Panevová – Mikulová, 2007).⁷ Tato slovesa mají rys vzájemnosti obsažen již ve svém lexikálním významu (tento rys nenabývají slovotvorným procesem), jejich určujícím rysem je tedy skutečnost, že mohou vyjadřovat vzájemnost mezi některými ze svých participantů ve svých základních syntaktických strukturách, v nichž jsou tyto participanty rozloženy do rozdílných valenčních pozic. K vyjádření vzájemnosti u těchto sloves tak již není třeba dalších gramatických prostředků. Přesto i tato slovesa mohou tvořit reciproční konstrukce, které jsou výsledkem uplatnění operace syntaktické reciprokalizace (k syntaktické reciprokalizaci viz dále odd. 3). Například sloveso *chodit*

⁷ Z lexikálních zdrojů pro češtinu informaci o reciprocitě podává zejména valenční slovník VALLEX, dostupný na adrese: <<http://ufal.mff.cuni.cz/vallex/>>, kde je v pracovní verzi 3.6 zpracováno 6 810 lexikálních jednotek ve 2 768 lexémech, které popisují valenční chování 10 992 českých sloves; z toho počtu je 226 lexikálních jednotek sloves označeno jako primární inherentně reciproční sloveso. Reciproční konstrukce byly též anotovány v Pražském závislostním korpusu 3.5, dostupném na adrese: <<http://ufal.mff.cuni.cz/pdt3.5/>>; ze 439 anotovaných případů recipročních konstrukcí sloves se v 411 případech jednalo o konstrukce inherentně recipročních sloves, v 9 dalších případech byly reciproční konstrukce těchto sloves chybně označeny jako konstrukce reflexivní.

ve významu *chodit s někým* v (7) stejně jako jeho parafráze uvedená v (7') a reciproční konstrukce v (7'') vyjadřují vzájemnost mezi participanty *Petr* a *Jana*. Jako další příklady primárních inherentně recipročních sloves uveďme např. slovesa *přít se* a *smíchat* v příkladech (8) a (9).⁸

- (7) Jana chodí s Petrem.
- (7') Jana chodí s Petrem a zároveň platí, že Petr chodí s Janou.
- (7'') Jana a Petr spolu chodí.
- (8) Petr se pře s bratrem o prodej domu.
- (9) Děti smíchaly modrou barvou s červenou barvou.

Ačkoli inherentně reciproční slovesa nesou rys vzájemnosti ve svém lexikálním významu, jeho vyjádření je kontextově podmíněno: pozorujeme, že vzájemnost u těchto sloves bývá posílena, nebo naopak oslabena či dokonce blokována sémantickými a pragmatickými rysy konkrétního lexikálního obsazení jejich participantů. Panevová (1999) v souvislosti s reciprocitou mluví o podmínce tzv. sémantické homogenosti participantů, srov. příklady primárního inherentně recipročního slovesa *bojovat* (10) a (11), kde jen větu (10) lze interpretovat recipročně, jak dokládají parafráze s participanty konvertovanými v syntaktických pozicích (10') a (11'), viz dále též příklady (12)–(14), ilustrující obsazení participantů jmény ze sémantického a/nebo pragmatického hlediska nestejnorodými. I při lexikálním obsazení participantů jmény s podobnými sémantickými a pragmatickými rysy však může být vzájemnost u primárních inherentně recipročních sloves blokována kontextem: zvláště adverbialia vztahující se k subjektu vnáší do těchto konstrukcí zřetelnou asymetrii, a blokují tak vzájemnost, viz příklady (15) a (16). V takových případech typicky není konverze participantů v zasazených valenčních pozicích možná, srov. dvojice příkladů (11)–(11') a (12)–(12') a dále příklady (13)–(13'), uváděné již Panevovou (1999). Pokud přece jen v těchto případech konverze možná je, vede k významovému posunu (14)–(14') až (16)–(16'); podmínka symetrie (i), formulovaná v odd. 1, na jejímž základě vymezujeme vzájemnost, zde tedy neplatí.

- (10) Don Quijote bojoval s nepřáteli.
- (10') Nepřátelé bojovali s donem Quijotem.
- (11) Don Quijote bojoval s větrnými mlýny.
- (11') ?? Větrné mlýny bojovaly s donem Quijotem.
- (12) Vyhláška č. 64 z roku 1981, která dává ředitelům možnost oddělit děti jim svěřené od zbytku kolektivu z kázeňských důvodů, stále platí a je využívána. (syn v4)
- (12') ?? ... dává ředitelům možnost oddělit zbytek kolektivu od dětí...

---

⁸ Z hlediska slovo tvorby mohou mít v češtině primární inherentně reciproční slovesa lemma nereflexivní (7), (9) i lemma reflexivní, jehož součástí je reflexivum jako slovo tvorný formant (8). U primárních inherentně recipročních sloves označovaných jako reflexiva tantum (např. *přít se*, *hádat se*) reflexivum neneso zřetelnou sémantickou a/nebo syntaktickou funkci, naproti tomu např. u dekauzativních sloves nese rys samovolné, bezděčné činnosti (např. *smíchat se*). V omezeném počtu případů je reflexivní morfém pouze fakultativní součástí lemmatu primárního inherentně recipročního slovesa a reflexivní užití se od nereflexivního sémanticky ani syntakticky neliší (např. *korespondovat (si) s někým*).

- (13) Radotín se sloučil s Prahou před 30 lety.
 (13') ?? Praha se sloučila s Radotínem před 30 lety.
 (14) Plot by neměl příliš kontrastovat s typem stavby. (syn v4)
 (14') Typ stavby by neměl příliš kontrastovat s plotem.
 (15) Srbové jsou hrdí, vzpomínají na to, jak za druhé světové války bojovali statečně s ustašovci. (SYN2013pub)
 (15') ... jak ustašovci statečně bojovali se Srby.
 (16) Staří Slované bojují s Avary ... kamennými mlaty. (SYN2015)
 (16') Avari bojují se starými Slovany ... kamennými mlaty.

2.1.2. Rozložení participantů do různých syntaktických pozic bývá u primárních inherentně recipročních sloves spjata s asymetrií z hlediska iniciativy, záměrnosti či angažovanosti jednotlivých participantů (srov. König – Kokutani, 2006, s. 273; Kemmer, 1993, s. 102n.). Tato asymetrie vyplývá z obecného hierarchického uspořádání syntaktických pozic.⁹ Jednou z valenčních pozic zasažených reciprocitou je většinou valenční pozice ve FGP označovaná jako aktor (ACT, až na výjimky subjekt aktivní věty; slovesa, u nichž je zasažen subjekt, označujeme jako *subjektivně orientovaná reciproka*).¹⁰ Aktor typicky vyjadřuje participanty se sémantickou rolí agens, nositel děje/stavu nebo kauzátor, zatímco entita v méně prominentní pozici je interpretována spíše jako pasivní aktér, např. větu (17) tak použijeme spíše v kontextu, kdy je viníkem nehody řidič *auta*, zatímco větu (17') spíše v kontextu, kdy je viníkem řidič *autobusu*, podobně v (18) je aktivní podíl na ději spojení připisován spíše *spermii* nežli *vajíčku*, srov. s (18').¹¹

Další prominentní pozicí, která může být zasažena reciprocitou, je pozice přímého objektu (akuzativní pozice, ve FGP typicky odpovídající valenčnímu doplnění patiens (PAT), případně adresát (ADDR) či efekt (EFF); slovesa, u nichž je zasažen přímý objekt, označujeme jako *objektově orientovaná reciproka*). Participant vyjádřený v této pozici je interpretován jako entita zasažená dějem, která může např. měnit své umístění či zařazení vůči participantu vyjádřenému v nepřímém objektu, který je charakterizován spíše jako stabilní bod. Například v (19) se v daném kontextu předpokládá spíše manipulace s *hlavou* (jakožto zasaženým objektem) než s *trupem*, (19') nabízí obrácenou interpretaci.

⁹ K hierarchizaci se v rámci české jazykovědy vyjadřuje Daneš (1985, s. 32), který ji charakterizuje jako způsob vzájemného uspořádání participantů, náležející do sféry propoziční; hierarchizaci zároveň dává do protikladu s členěním tematicko-rematickým, patřícím do sféry komunikativní, které operuje na propozici již nějak hierarchizované (viz též Grepl – Karlík, 1983).

¹⁰ Viz dále též odd. 2.1.3.

¹¹ Z pohledu kognitivní lingvistiky asymetrii u inherentně recipročních sloves podrobně rozebírají Gleitmanová et al. (1996), kteří ji interpretují na základě pojmů *figure* a *ground*, přisuzovaných po řadě subjektu a nepřímému objektu. Participant obsazující subjekt (označený jako *figure*) je interpretován jako entita měnící svou polohu, umístění, zařazení apod. vůči participantu v nepřímém objektu, který slouží jako stabilní bod (označený jako *ground*). Z tohoto pohledu valenční pozice inherentně recipročního slovesa *sloučit se* odpovídající subjektu je v příkladu (13) obsazena entitou (*Radotín*), která mění své zařazení vůči entitě v nepřímém objektu (*Praha*). Tato varianta tak naplňuje obecně sémantickou charakteristiku spojenou s distinkcí *figure* vs. *ground*. Varianta (13') se naopak jeví jako sémanticky defektní, jelikož tato interpretace je v ní porušena.

Asymetrie daná hierarchizací syntaktické struktury obecně ztěžuje identifikaci primárních inherentně recipročních sloves. U těch sloves, která implikují výsledek děje, však lze upozorovat, že i při rozložení jejich participantů do různých syntaktických pozic implikují též výsledek děje, jaký vyplývá z jejich užití v reciproční konstrukci vzniklé syntaktickou reciprokací (k syntaktické reciprokaci viz odd. 3). Například věta (18) implikuje výsledek děje, který lze popsat větou (18^{'''}), stejně jako je tomu v případě reciproční konstrukce (18^{''}), u níž o vzájemném vztahu mezi participanty není pochyb, obdobně viz příklady (19)–(19^{'''}). Tato skutečnost svědčí o tom, že slovesa *spojit se* a *oddělit* mají rys vzájemnosti obsažen již ve svém lexikálním významu, lze je proto řadit mezi primární inherentně reciproční slovesa (tento rys se pak uplatňuje v konstrukcích s různou jazykovou strukturací participantů (18)–(18^{''}), resp. (19)–(19^{''})). Slovesa, která ve svém významu vzájemnost nenesou, se takto nechovají, srov. např. větu (20), v níž výsledkem děje jistě není situace popisovaná větou (20'). Toto pozorování budeme dále využívat jako pomocný test pro stanovení, která ze sloves nesou lexikální rys vzájemnosti; test lze uplatnit za předpokladu sémantické a pragmatické homogenosti participantů.

- (17) U Rodvínova se srazilo auto s autobusem. (syn v4)
- (17') U Rodvínova se srazil autobus s autem.
- (18) Spermie se spojila s vajíčkem.
- (18') Vajíčko se spojilo se spermií.
- (18'') Spermie a vajíčko se spojily.
- (18''') Spermie a vajíčko jsou spojeny.
- (19) V případě Gabčíka s Kubišem lékaři oddělili hlavu od trupu. (SYN2013pub)
- (19') V případě Gabčíka s Kubišem lékaři oddělili trup od hlavy.
- (19'') V případě Gabčíka s Kubišem lékaři oddělili hlavu a trup.
- (19''') V případě Gabčíka s Kubišem byla lékaři oddělena hlava a trup.
- (20) Jana zmlátila Petra.
- (20') Jana a Petr jsou (navzájem) zmláceni.

Asymetrie daná hierarchickým uspořádáním syntaktických pozic je u primárně inherentně recipročních sloves odstraněna uplatněním operace syntaktické reciprokace (18^{''}), (19^{''}), která umožňuje gramatickými prostředky vyrovnat podíl participantů na ději vyjádřeném slovesem, viz odd. 3.1.3.

2.1.3. U primárních inherentně recipročních sloves participanty ve vztahu vzájemnosti typicky obsazují valenční pozice ve FGP označované jako aktanty (7)–(10) a (17)–(19); v omezené míře lze najít i slovesa, která vyjadřují vztah vzájemnosti mezi aktantem a volným doplněním, viz např. větu (21), která i přes asymetrii z hlediska iniciativy implikuje výsledek děje popisovaný v (21').

- (21) Ani na okamžik se jeho rty neoddálily od těch jejích, ... (SYN2015)
- (21') Ani na okamžik jejích rty nebyly oddáleny od sebe...

U subjektivě orientovaných reciprok vstupují do vztahu vzájemnosti sémantické participanty vyjádřené v subjektu a v pozici nepřímého objektu či adverbiale. Jedná-li se o aktanty, je morfematically forma nepřímého objektu dána rekcí slovesa; nejčastější morfematically formou je u těchto sloves předložková skupina *s+Instr* (7), (8) a (10), v menším počtu případů jde o formu *k+Dat* (22), *od+Gen* (23), ojedinele o formu bezpředložkového dativu (24) či instrumentálu, viz též příklady dokládající vzájemnost v (22')–(24').¹² U volných doplnění je morfematically forma dána jejich významem, např. předložková skupina *od+Gen* jako forma volného doplnění *Odkud?* (21). U bezpředložkového dativu a předložkových skupin *k+Dat* a *od+Gen* je asymetrie spojená s hierarchií valenčních pozic výrazněji patrná než u předložkové skupiny *s+Instr*, srov. např. (7) a (21).

- (22) Romantické šaty k její světlé pleti ladily. (syn v6)
- (22') Romantické šaty k její světlé pleti ladily a zároveň platí, že její světlá pleť ladila k romantickým šatům.
- (23) Krajina se nelišila od Minnesoty na druhé straně řeky. (syn v6)
- (23') Krajina se nelišila od Minnesoty na druhé straně řeky a zároveň platí, že Minnesota na druhé straně řeky se nelišila od (této) krajiny.
- (24) Petr se podobal otci.
- (24') Petr se podobal otci a zároveň platí, že otec se podobal Petrovi.

U objektově orientovaných reciprok do vztahu vzájemnosti vstupují participanty vyjádřené v pozici přímého objektu a dále v pozici nepřímého objektu či adverbiale; nejčastější formou nepřímého objektu je u nich opět předložková skupina *s+Instr*, viz výše (9), řídicěji *od+Gen* (19), omezeně pak formy *proti+Dat* (25), *k+Dat* (26), ojedinele instrumentál či dativ. Asymetrie spojená s hierarchií valenčních pozic je opět nejméně patrná u formy *s+Instr*, u dalších forem je výraznější, srov. (9) s dvojicí příkladů (26) a (26'), přesto i zde platí pomocný test pro stanovení vzájemnosti uvedený výše, tedy věta (26) i reciproční konstrukce vzniklá syntaktickou reciprokalizací (26'') mají totožný výsledek děje, viz větu (26''').

- (25) Odlišné názory postavily Pavla proti bratrovi.
- (26) Jiřík opatrně přilepil klobouk k nožičce houby.
- (26') Jiřík opatrně přilepil nožičku houby ke klobouku.
- (26'') Jiřík opatrně přilepil (k sobě) klobouk a nožičku houby.
- (26''') Nožička houby a klobouk jsou (k sobě) přilepeny.

2.2. Odvozená inherentně reciproční slovesa

Dalším prostředkem pro vyjádření vzájemnosti v češtině je slovotvorný derivační formant *se/si* (podle Evanse, 2008, typ (a)), který je součástí lemmatu slovesa, viz též

¹² Uvedený seznam forem nepřímého objektu nemusí být vyčerpávající, jako jejich zdroj využíváme slovník VALLEX (Lopatkova et al., 2016).

poznámku pod čarou 8. Sloveso jím nabývá rys vzájemnosti, a stává se tedy odvozeným inherentně recipročním slovesem (viz zejm. Panevová, 2007; Štícha et al., 2013). Zde tento derivační proces označujeme jako slovotvornou reciprokalizaci (od slovotvorné reciprokalizace odlišujeme syntaktickou reciprokalizaci vyjadřovanou gramatickými prostředky, viz odd. 3).

2.2.1. Slovesa odvozená slovotvornou reciprokalizací tvoří poměrně homogenní sémantické skupiny typicky označující lidskou interakci v širokém slova smyslu; jde zejména o (A) slovesa fyzického kontaktu (např. *bít se, líbat se, milovat se, mlátit se, objímat se, popadnout se, poslouchovat se, řezat se, tlouci se*), (B) slovesa komunikace (např. *děkovat si, dopisovat si, nadávat si, oslovovat se, povídat si, psát si, radit se, sdělovat si, slíbit si, svěřovat si, šeptat si, šuškat si, volat si, vyjasnit si, vykládat si, vyprávět si, zavolat si*), (C) slovesa označující sociální kontakt (např. *hecovat se, navštěvovat se, mávat si, potkat se, pozdravit se, přivítat se, střetnout se, tykat si, uvítat se, vidět se, vykat si, zdravit se*), (D) slovesa vyjadřující sociální vztahy (např. *najít se, doplňovat se, nenávidět se, pomáhat si, snést se, znát se*), (E) slovesa vyjadřující prostorové vztahy (např. *protínat se, překrývat se, střídat se, vystřídat se*).¹³

2.2.2. Jako základová slovesa slovotvorné reciprokalizace v češtině slouží slovesa, u nichž může být reciprocitou zasaženo buď akuzativní, nebo dativní doplnění. Volba slovotvorného formantu *se/si* derivujícího inherentně reciproční sloveso je při slovotvorné reciprokalizaci vázána na morfematické vyjádření daného valenčního doplnění: jde-li o formu akuzativu, uplatní se derivační formant *se*, viz například sloveso *přivítat* (27) a od něj odvozené sloveso *přivítat se* (27'), jde-li o formu dativu, uplatňuje se formant *si*, např. sloveso *vyprávět* (28) a od něj derivované sloveso *vyprávět si* (28').

(27) Petr přivítal Jana.

(27') Petr se přivítal s Janem.

(28) Petr vyprávěl Janovi strašidelné příběhy.

(28') Petr si vyprávěl s Janem strašidelné příběhy.

2.2.3. Slovotvorná reciprokalizace je spojena se systémovými změnami ve valenční struktuře slovesa: jeden z participantů zasažených reciprocitou je vyjádřen v pozici subjektu a druhý vždy formou *s+Instr* v pozici nepřímého objektu (27') a (28').¹⁴ Pro rozložení participantů zasažených reciprocitou v těchto syntaktických pozicích platí stejné principy jako v případech primárních inherentně recipročních sloves (odd. 2.1.2 a 2.1.3). Skutečnost, že tato slovesa mohou též podléhat syntaktické reciprokalizaci (např. *Petr a Jan si vyprávěli strašidelné příběhy*), probíráme v oddíle 3.1.3.

¹³ Základem uvedeného seznamu odvozených inherentně recipročních sloves je slovník VALLEX (ve slovníku je celkem 84 lexikálních jednotek sloves, které odpovídají odvozeným inherentně recipročním slovesům); tento seznam dále doplňujeme o některá typická, i když v korpusu méně frekventovaná slovesa.

¹⁴ Viz tzv. diskontinuální konstrukce (Dimitriadis, 2004, 2008; Siloni, 2008; Nedjalkov, 2007).

3. Gramatické prostředky vyjádření vzájemnosti: syntaktická reciprokalizace

Gramatické prostředky pro vyjádření vzájemnosti řadí Evans (2008) mezi tzv. nominální (argumentové) strategie: jde o ty postupy, při kterých je reciprocita vyjádřena specifickými prostředky v rámci valenčních pozic slovesa (viz též König – Kokutani, 2006). Tyto prostředky vyjadřující vzájemnost se uplatňují při syntaktické operaci, kterou zde nadále označujeme jako *syntaktickou reciprokalizaci* (viz též Panevová, 1999); výsledkem uplatnění této operace jsou konstrukce dále označované jako *reciproční konstrukce*.

Operace syntaktické reciprokalizace se uplatňuje především u sloves, která ve svém lexikálním významu sémantický rys vzájemnosti nenesou, vyjádření vzájemnosti některých svých participantů však umožňují; tato slovesa nadále označujeme jako *syntakticky reciproční slovesa* (odd. 3.1.1, 3.1.2 a 3.2.1). Tato slovesa jsou na rozdíl od inherentně recipročních sloves sémanticky heterogenní a tvoří otevřenou třídu (viz též Siloni, 2008).¹⁵ Jejich participanty mohou být strukturovány jako valenční (ve FGP aktanty a obligatorní volná doplnění) i nevalenční (tedy fakultativní volná) doplnění. Jsou-li participanty syntakticky recipročních sloves rozloženy do separátních valenčních pozic, tato slovesa – na rozdíl od inherentně recipročních sloves – vzájemnost nevyjadřují. Vyjádření vzájemnosti je u syntakticky recipročních sloves podmíněno uplatněním operace syntaktické reciprokalizace. Tuto operaci lze ovšem uplatnit i na inherentně reciproční slovesa (odd. 3.1.3 a 3.2.2). U obou typů sloves vede syntaktická reciprokalizace ke zrovnoprávnění zasažených participantů z hlediska jejich podílu na ději vyjádřeném slovesem.

Strukturní změny při syntaktické reciprokalizaci jsou systémové povahy, a tak je možné je zachytit gramatickými pravidly. Při této operaci se v češtině užívá zejména reflexivního osobního zájmena (odd. 3.1), nebo výrazu *jeden – druhý* (odd. 3.2). Podmínkou pro uplatnění operace syntaktické reciprokalizace je sémantická homogennost participantů, v recipročních konstrukcích pak mají tyto participanty totožný status vzhledem k aktuálnímu členění (viz pro češtinu Panevová, 1999, 2007).

3.1. Vyjádření vzájemnosti pomocí reflexivního zájmena

Kategorizace krátkého tvaru reflexiva se v různých teoriích liší, viz např. Karlík (1999) a Oliva (2000, 2001), nově Veselý (2018). Důvodem neshod v klasifikaci reflexiva *se/si* je jeho přechodný ráz. Jak na diachronním materiálu dokládá Pergler (2015), krátké tvary reflexiva vykazují ústup z funkce zájmena, daný zejména postupným nabýváním dalších funkcí; tento ústup je dle autora plynulý a není dosud završen. Ze synchronního hlediska tak krátké tvary reflexiva některé zájmenné rysy ztratily, zatímco jiné si dosud ponechávají (k těmto rysům viz zejm. Karlík, 2000; Oliva, 2000; Esvan, 1997; Veselý, 2018).

---

¹⁵ Ve slovníku VALLEX je v pracovní verzi 3.6 obsaženo téměř dva tisíce lexikálních jednotek označených jako syntakticky reciproční slovesa, tedy slovesa, která mají vyznačen potenciál tvořit syntakticky reciproční konstrukce (slovník se omezuje na vyznačení vzájemnosti mezi valenčními doplněními, tedy mezi aktanty a obligatorními volnými doplněními). V Pražském závislostním korpusu je z 439 anotovaných recipročních konstrukcí sloves jen 28 konstrukcí tvořených syntakticky recipročními slovesy, 49 dalších recipročních konstrukcí těchto sloves je zde však chybně označeno jako konstrukce reflexivní.

V teoretickém rámci usilujícím o formální popis celkového jazykového systému, který umožňuje generování (právě všech) gramaticky správných vět daného jazyka, je však diskrétní kategorizace reflexiv nutná. Jednotlivé teorie pak volí takové řešení, které je z hlediska jejich celkového rozvržení efektivnější. FGP při kategorizaci reflexiv zohledňuje jejich funkce: krátké a dlouhé tvary reflexiv, které plní v recipročních (a reflexivních) konstrukcích totožnou funkci (vyjadřují referenční totožnost participantů),¹⁶ jsou pokládány za poziční varianty reflexivního zájmena (viz též Komárek et al., 1986, s. 412). Tato analýza s sebou nese tu výhodu, že umožňuje přistupovat ke konstrukcím, které jsou funkčně ekvivalentní, které se však (z důvodu různého aktuálního členění) liší formou reflexiva, jednotně. Uvedený přístup má i praktické důsledky pro lexikografický popis sloves: konstrukce s krátkým reflexivem a konstrukce s dlouhým reflexivem jsou zachyceny v rámci jediné lexikální jednotky slovesa, nedochází tak k masivnímu nárůstu slovníkových položek. Vzhledem ke skutečnosti, že množina sloves umožňujících vyjadřovat vzájemnost je v zásadě otevřená (Panevová, 2007), považujeme toto řešení při slovníkovém zpracování valence za přínosné, neboť umožňuje popisovat všechna reciproka jednotně bez nutnosti stanovovat uzuální kritéria pro vyčlenění separátních lexémů (srov. s návrhem Veselého, 2018).

3.1.1. Reflexivní osobní zájmeno je v češtině primárním prostředkem syntaktické reciprokalizace u *syntakticky recipročních sloves*.¹⁷ Při syntaktické reciprokalizaci dochází u těchto sloves k systematickým změnám v jejich povrchové struktuře.¹⁸ Valenční pozice prvního participantu zahrnutého do vztahu vzájemnosti, odpovídající na povrchově syntaktické rovině subjektu (u subjektově orientovaných syntakticky recipročních sloves), příp. přímému objektu (u objektově orientovaných sloves daného typu), se zmnožuje, a to morfologicky pomocí plurálového tvaru (29), syntakticky pomocí parataktické (30') nebo hypotaktické koordinace (30'') nebo lexikálně pomocí jmen označujících soubor jednotlivců/jednotlivin (31).

- (29) Manželé se vydírali.
- (30) Zatímco moderátorce Michaele Jilkové v televizním duelu na Primě premiér Jiří Paroubek i opoziční lídr Mirek Topolánek naslouchali, sebe navzájem jako by neslyšeli. (syn v6)
- (30') Premiér Jiří Paroubek a opoziční lídr Mirek Topolánek jako by se navzájem neslyšeli.
- (30'') Premiér Jiří Paroubek s opozičním lídrem Mirkem Topolánkem jako by se navzájem neslyšeli.
- (31) Skupina se vzájemně cituje.

¹⁶ Reciproční konstrukce s reflexivním zájmenem od konstrukcí reflexivních odlišuje počet entit, k nimž referují zasažené participanty: zatímco zasažené participanty v reflexivních konstrukcích mají jediného referenta, u recipročních konstrukcí jde vždy o různé referenty; z toho vyplývá i významový rozdíl mezi těmito konstrukcemi (viz podrobněji Kettnerová – Lopatková, 2018).

¹⁷ Maslovová (2008, s. 233) předkládá hypotézu, že z diachronního pohledu byla pravděpodobně zdrojem tohoto vyjádření víceznačnost reflexivních konstrukcí s plurálovým subjektem (např. *Oni se myjí*), které mohou mít význam jak reflexivní, tak reciproční. K tomuto typu homonymie viz odd. 3.1.2.

¹⁸ Gramatická pravidla popisující (v teoretickém rámci FGP) reciprocitu u dvojic valenčních doplnění ACT-ADDR a PAT-EFF byla formulována ve slovníku VALLEX (Lopatková et al., 2016, s. 653–673).

Pozice druhého participantu vstupujícího do vztahu vzájemnosti je obsazena příslušným tvarem reflexivního osobního zájmena, které signalizuje vzájemný vztah entity vyjádřené reflexivem a entity v subjektové, omezeně objektové pozici. Jeho tvar je u aktantů daný rekcí slovesa, viz akuzativní tvar krátkého reflexivního zájmena (29), (30²), (30³), (31) a (32) a jeho dlouhou formu při umístění v topiku (30) a (32²), obdobně viz dativní tvar krátkého reflexivního zájmena (33²), (34) a jeho dlouhý tvar (33), (34²) a (35), genitivní tvar (36) a reflexivní zájmeno v předložkové skupině (37)–(42).¹⁹ U volných doplnění je pak tvar reflexivního zájmena dán sémantikou daného doplnění, např. *na*+Acc u volného doplnění směru *Kam?* (43) nebo *pro*+Acc u volného doplnění benefaktor (44). V případě, že je participant obsazující méně prominentní pozici vyjádřený předložkovou skupinou *s*+Instr, zůstává typicky tato pozice na povrchu nevyjádřena (45),²⁰ ojedinele je však možné ji vyjádřit (42).

Reflexivní zájmeno u subjektově orientovaných syntakticky recipročních sloves ko-referuje s participantem vyjádřeným v subjektu, např. (29)–(36), (38)–(44), u objektově orientovaných sloves s participantem v přímém objektu, např. (37).

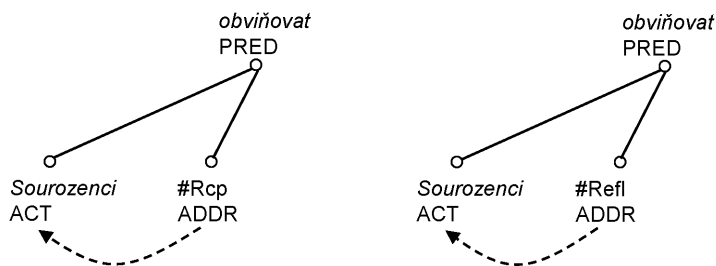
- (32) ... navzájem se prosili o odpuštění... (syn v6)
 (32²) ... a sebe prosili navzájem o odpuštění...
 (33) A také o tom, jak je důležité naslouchat přírodě i sobě navzájem. (syn v7)
 (33²) ... naslouchat si navzájem.
 (34) Karel a Pepa si vyhrožovali.
 (34²) Sobě Karel a Pepa vyhrožovali, jiným chlapcům ne.
 (35) „Ty výkyvy teplot, kdy je patnáct stupňů a na druhý den o deset až patnáct více, mi nedělají dobře,“ stěžují si sobě lidé na setkání. (syn v6)
 (36) Přesně to je problém Rosie a Alexe: navzájem si sebe cení natolik, až je jejich strach, že toho druhého ztratí, větší než touha dát najevo své city. (syn v4)
 (37) „Nové opičky zrovna dospívají a samci si budou chtít vybojovat své místo. Proto je budeme postupně na sebe zvykat,“ upozornil Kočan. (SYN2006pub)
 (38) Uhráli proti sobě po dvou bodech.
 (39) I v Koreji dlužníci ručili za sebe navzájem... (syn v6)
 (40) Oba národy ... přiznávají bezprávi, kterého se v minulosti na sobě navzájem dopustily. (SYN2000)
 (41) Různá tajemství, jež manželky i manželé skrývají před sebou navzájem... (syn v6)
 (42) Národní stát definuje takto: území, v němž se většina lidí identifikuje se sebou navzájem a s politickým systémem. (SYN2009pub)
 (43) Srážka na moři. Došlo k ní 25. května ve vodách mezi Malajsií a Singapurem, když na sebe najely cisternová loď Malaysian a nákladní loď pro přepravu hromadných substrátů. (syn v4)
 (44) Spíš co můžeme udělat pro sebe navzájem. (SYN2015)
 (45) Skoncovali jsme spolu.

¹⁹ Jak uvádějí Haiman (1983) a Kemmerová (1993, s. 62–65), dlouhé tvary reflexiva se napříč různými jazyky vyskytují v tzv. kontrastivních kontextech, čímž je dána jejich příznakovost, a tedy i omezená frekvence.

²⁰ K těmto případům viz odd. 4.1.3.

3.1.2. Přítomnost reflexivního zájmena v konstrukcích tvořených *syntakticky recipročními slovesy* je za jistých podmínek zdrojem *homonymie* týkající se jejich reciproční a reflexivní interpretace. Tato homonymie se uplatňuje u sloves, kde reciprocita a reflexivita zasahují stejnou dvojicí participantů, a to v těch konstrukcích, v nichž má participant v prominentní syntaktické pozici plurálový charakter. Např. (46) může odpovídat jak reciproční (46'), tak reflexivní konstrukci (46''), viz obr. 1. Pro odstranění nežádoucí homonymie je třeba užití desambiguačních prostředků (pro reciprocitu adverbialii, zde např. *navzájem*, *vzájemně* nebo *mezi sebou*, pro reflexivitu zájmena *sám*, viz dále odd. 4.1.2). Podmínky homonymie podrobněji probírají Kettnerová a Lopatková (2018).

- (46) Sourozenci se obviňují.
 (46') Sourozenci se obviňují navzájem.
 (46'') Sourozenci obviňují sami sebe.

Obr. 1: Zjednodušené závislostní stromy reprezentující dvě interpretace věty (46): Závislostní strom vlevo zachycuje reciproční čtení, které se vyznačuje syntakticky reciprokalizovanými participanty v pozicích ACT a ADDR; pozice ACT je obsazena jménem v plurálu *sourozenci* a ADDR je obsazen reflexivním zájmenem, signalizujícím referenční totožnost (viz koreferenční šipku směřující od ADDR k ACT), reciproční interpretace je zachycena symbolem #Rcp. Strom vpravo zachycuje reflexivní čtení s totožným obsazením ACT a ADDR; reflexivita je zde vyznačena symbolem #Refl a koreferenční šipkou.²¹

3.1.3. Ačkoli u *inherentně recipročních sloves* není pro vyjádření vzájemnosti třeba dalších prostředků, i na ně je možné uplatnit syntaktickou reciprokalizaci. Tato operace se realizuje stejně jako v případě syntakticky recipročních sloves (odd. 3.1.1): oba zasažené participanty se vyjadřují v jediné povrchověsyntaktické pozici subjektu (47)–(47') a (48)–(51), nebo přímého objektu (52)–(54). Zasažená pozice subjektu, resp. přímého objektu má nutně plurálový charakter, může být obsazena substantivem v plurálu (47'), (49)–(50) a (52), koordinovanými jmény (47), (51) a (53)–(54) nebo jménem označujícím soubor jednotlivců/jednotlivin (48).

²¹ Základní způsob reprezentace a použité symboly se zde inspiřují přístupem přijatým v Pražském závislostním korpusu, který je přístupný na adrese <<http://ufal.mff.cuni.cz/pdt3.5>>.

Méně prominentní povrchová pozice u inherentně recipročních sloves zůstává často nevyjádřena, jelikož má typicky formu *s+Instr* (47), (47'), (48) a (53)–(54), ojediněle je její vyjádření možné (49). V případě jiné formy může být tato pozice obsazena reflexivním osobním zájmenem v příslušném tvaru, u aktantů daném rekcí slovesa, viz formu dativu (50), předložkové skupiny *od+Gen* (51) a *k+Dat* (52). U inherentně recipročních sloves je však – na rozdíl od syntakticky recipročních sloves (odd. 3.1.1) – přítomnost reflexivního zájmena často pouze fakultativní, např. (50) a (51).

- (47) Petr a jeho bratr se přou o prodej domu. (viz též příklad (8) výše)
- (47') Bratři se přou o prodej domu.
- (48) Skupina spolu spolupracuje zhruba od šedesátých let, ... (syn v7)
- (49) Židé z vyšších společenských tříd v Teheránu představují uzavřenou kastu, jejíž členové si zakládají na tom, že se stýkají pouze se sebou navzájem a s bohatými muslimy a bahaisty. (SYN2015)
- (50) Sestry se (sobě) podobaly.
- (51) Jádro a slupka se (od sebe) oddělily.
- (52) Protější kraje kratší strany obdélníku složeného do harmoniky přilepíme k sobě. (syn v4)
- (53) Děti smíchaly (dohromady) modrou barvu a červenou barvu. (viz (9) výše)
- (54) Srovnáme-li například tvůrčí počátky Kraskovy a [počátky] Hlaváčkovy... (SYN2010)

Oproti subjektivě orientovaným inherentně recipročním slovesům, u nichž nebyla uplatněna syntaktická reciprokalizace (odd. 2.1), je v konstrukcích se syntakticky reciprokalizovanými participanty podíl participantů na ději prezentován jako vyrovnaný, srov. konstrukci se syntakticky reciprokalizovanými participanty u slovesa *rozejít se* (55) s konstrukcemi téhož slovesa s participanty vyjádřenými v separátních pozicích (55') a (55''). U objektivě orientovaných inherentně recipročních sloves má pak syntaktická reciprokalizace za následek, že participanty jsou totožným způsobem zasaženy dějem vyjádřeným slovesem, srov. reciproční konstrukci slovesa *oddělit* (56) s konstrukcemi téhož slovesa (56') a (56''), kde operace syntaktické reciprokalizace uplatněna nebyla.

- (55) Chovala plány do budoucna, které by určitě vyvolaly rodinnou bitvu obludných rozměrů, kdyby se ona a Mel nerozešli. (SYN2005)
- (55') ..., kdyby se [ona] s Melem nerozešla.
- (55'') ..., kdyby se s ní Mel nerozešel.
- (56) ... [Izrael] chce oddělit svá [území] a palestinská území. (syn v6)
- (56') ... [Izrael] chce oddělit svá území od palestinských území.
- (56'') ... [Izrael] chce oddělit palestinská území od svých území.

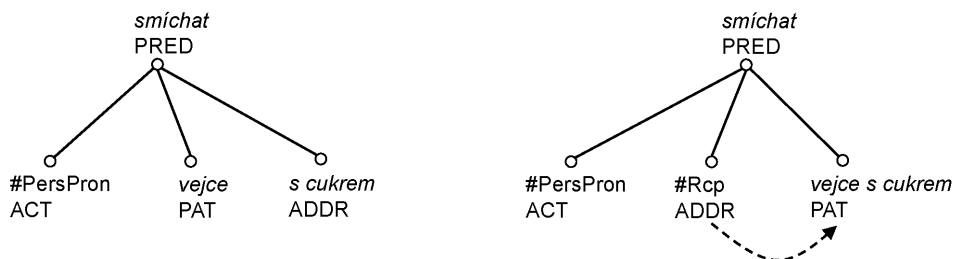
3.1.4. Syntaktické struktury těch *objektivě orientovaných inherentně recipročních sloves*, u nichž má participant zasažený reciprocitou v méně prominentní pozici formu *s+Instr*, mohou vykazovat homonymii: lze je interpretovat buď jako konstrukce základní s participanty vyjádřenými v separátních pozicích, nebo jako konstrukce s reciprokalizovanými participanty vyjádřenými v pozici přímého objektu hypotaktickou koordinací. Například věta se slovesem *smíchat* (57) může být interpretována buď jako konstrukce, v níž

je jeden z participantů (*vejce*) vyjádřen v pozici přímého objektu a druhý participant (*s cukrem*) v pozici nepřímého objektu, nebo jako konstrukce se syntakticky reciprokalizovanými participanty vyjádřenými v pozici přímého objektu hypotaktickou koordinací (*vejce s cukrem*) a s méně prominentní pozicí nevyjádřenou, viz obr. 2. Tuto homonymii lze blokovat slovosledným uspořádáním, viz příklad (57').

(57) Smíchejte vejce s cukrem!

(57') Vejce smíchejte s cukrem.

Obr. 2: Zjednodušené závislostní stromy reprezentující dvě interpretace věty (57): Závislostní strom vlevo zachycuje konstrukci, v níž jsou participanty *vejce* a *s cukrem* vyjádřeny v samostatných povrchověsyntaktických pozicích. Závislostní strom vpravo zachycuje konstrukci s reciprokalizovanými participanty vyjádřenými hypotaktickou koordinací (*vejce s cukrem*) v jediné pozici PAT, zatímco pozice ADDR zůstává na povrchu nevyjádřena, což je zachyceno symbolem #Rcp a šipkou směřující od ADDR k PAT, identifikující valenční doplnění zasažená reciprocitou.

Další typ homonymie vykazují konstrukce *subjektově orientovaných inherentně recipročních sloves*, u nichž je jeden z participantů vyjádřen předložkovou skupinou *s+Instr.* Konstrukce těchto sloves s plurálovým participantem v subjektu mohou být interpretovány buď jako konstrukce s reciprokalizovanými participanty, nebo jako konstrukce s participanty rozloženými do separátních valenčních pozic, z nichž je však jedna z povrchu elidována. Například věta (58) s inherentně recipročním slovesem *hádat se* může být interpretována buď jako konstrukce se syntakticky reciprokalizovanými participanty, pak pro ni platí parafráze (58'), nebo jako konstrukce, v níž jednomu participantu odpovídá dvojice *David a Bém* a druhý participant je z povrchu vypuštěn, v tomto případě platí interpretace (58''); srov. též závislostní stromy na obr. 3, reprezentující dvě čtení věty (58). K odstranění nežádoucí homonymie je třeba užití desambiguačních prostředků, viz např. adverbialie *mezi sebou* v příkladu (58''').²²

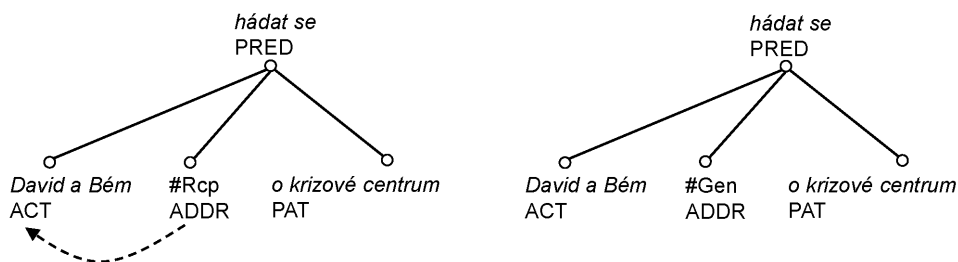
(58) David a Bém se hádají o krizové centrum. (SYN2013pub)

(58') David se hádá s Bémem o krizové centrum a zároveň platí, že Bém se hádá s Davidem o krizové centrum.

(58'') David a Bém se s někým dalším hádají o krizové centrum.

(58''') David a Bém se mezi sebou hádají o krizové centrum.

²² K těmto prostředkům viz dále odd. 4.2.

Obr. 3: Zjednodušené závislostní stromy reprezentující dvě interpretace věty (58): Závislostní strom vlevo zachycuje reciproční čtení, které se vyznačuje syntakticky reciprokalizovanými participanty v pozicích ACT a ADDR; pozice ACT je obsazena koordinovanými jmény *David a Bém* a ADDR zůstává na povrchu nevyjádřen, což je zachyceno symbolem #Rcp a šipkou směřující od ADDR k ACT, identifikující valenční doplnění zasažená reciprocitou. Strom vpravo zachycuje konstrukci s pozicí ACT zaplněnou koordinovanými jmény *David a Bém* a se zevšeobecněným ADDR (tedy s ADDR pro daný děj typickým, který je na povrchu nevyjádřený); tuto skutečnost zachycuje symbol #Gen.

3.1.5. Dalším zdrojem homonymie v oblasti reciprocit jsou *syntakticky reciproční slovesa* (např. *navštěvovat*, *objímat*, *líbat*, viz odd. 3.1) a od nich *odvozená inherentně reciproční slovesa* (např. *navštěvovat se*, *objímat se*, *líbat se*, viz odd. 2.2). Reciproční konstrukce těchto sloves vzniklé syntaktickou reciprokalicí lze interpretovat buď jako výsledek uplatnění této operace na základové sloveso, nebo na sloveso odvozené. Například (59) lze interpretovat jednak jako konstrukci odvozenou syntaktickou reciprokalicí od slovesa *znát* (60), jednak jako výsledek syntaktické reciprokalice uplatněné na odvozené inherentně reciproční sloveso *znát se* (61). V prvním případě je reflexivum přítomné v (59) nutno interpretovat jako zájmeno, pro což svědčí i jeho dlouhý tvar v kontrastivním užití (60'). Pro druhou interpretaci svědčí tvar výrazu *jeden – druhý* (61'), daný rekcí slovesa *znát se* (více viz odd. 3.2), a dále možná přítomnost adverbialie *spolu* (61''), které se typicky vyskytuje u sloves s méně prominentní pozicí vyjádřenou formou *s+Instr* (viz odd. 4.2). Podobně reciproční konstrukce (62) může být interpretována jako výsledek syntaktické reciprokalice uplatněné buď na sloveso *nadávat* (62'), nebo jako výsledek reciprokalice uplatněné na odvozené inherentně reciproční sloveso *nadávat si* (62'').

- (59) Evropští [papyrologové] a američtí papyrologové se navzájem znají.
- (60) Evropští papyrologové znají americké papyrology.
- (60') [Papyrologové na celém světě] navzájem znají sebe i jednotlivé sbírky. (SYN2006pub)
- (61) Evropští papyrologové se znají s americkými papyrology.
- (61') Evropští [papyrologové] a američtí papyrologové se znají jedni s druhými.
- (61'') Evropští [papyrologové] a američtí papyrologové se spolu znají.
- (62) ... členové party si navzájem nadávají.
- (62') Nejhorší je, když taková parta někam přijde a její členové hned z fleku střílí jedno sprosté slovo za druhým, nadávají sobě navzájem, nebo dokonce sprostě útočí na někoho, koho ani neznají. (syn v4)
- (62'') ... někteří členové party si spolu nadávají.

3.1.6. U *sloves s reflexivními lemmaty* (tedy u sloves, u nichž reflexivum představuje slovotvorný formant, který je součástí lemmatu slovesa), u nichž je méně prominentní pozice zasažená reciprocitou vyjádřena bezpředložkovým dativem či akuzativem, podléhají krátké formy reflexiva při syntaktické reciprokalizaci *haplologii* (Spencer – Luís, 2012, s. 168n.). V takových případech má reflexivum funkci jak reflexivního zájmena, tak slovotvorného formantu. Například v reciproční konstrukci slovesa *stěžovat si* (63) reflexivum *si* zastupuje jak slovotvorný formant tvořící součást jeho lemmatu, tak reflexivní zájmeno v dativu, srov. s reciproční konstrukcí stejného slovesa s dlouhým tvarem reflexivního zájmena (63'). Podobně v reciproční konstrukci slovesa *odcizit se* (64) reflexivum *se* představuje jak slovotvorný formant, tak tvar reflexivního zájmena, srov. s konstrukcí s dlouhým tvarem reflexivního zájmena (64'). Viz též příklady (65) a (65'). Haplologie reflexiv se uplatňuje především v recipročních konstrukcích syntakticky recipročních sloves, kde je reflexivní zájmeno primárním prostředkem vyjadřujícím vzájemnost (63), omezeně se však může objevit i u inherentně recipročních sloves, srov. (64)–(65). K haplologii reflexiv v češtině viz zejm. Petkevič (2013).

- (63) Obchodníci a živnostníci si (navzájem) stěžují na špatný obchod a odbyt.
- (63') Obchodníci a živnostníci stěžují si sobě na špatný obchod a odbyt. (SYN2009pub)
- (64) Bylo to hrozné vidět, že David zemřel v době, kdy se navzájem odcizili.
- (64') Bylo to hrozné vidět, že David zemřel v době, kdy se sobě navzájem odcizili. (SYN2000)
- (65) Oba případy se podobají i provedením krádeže, zloděj vždy použil k proniknutí do auta kámen. (SYN2013pub)
- (65') Oba případy se sobě podobají i provedením krádeže, zloděj vždy použil k proniknutí do auta kámen.

3.2. Výraz jeden – druhý

Dalším systémovým prostředkem uplatňujícím se při syntaktické reciprokalizaci v češtině je výraz *jeden – druhý*, jeho obdoby lze najít i v dalších slovanských jazycích (např. ruš. *drug – drug, odin – drug*, bul. *edin – drug*, pol. *jeden – drugi*, chorv. *jedan – drugi*).²³ Na rozdíl od reflexivního zájmena (viz výše odd. 3.1) je výraz *jeden – druhý* jednoznačně reciproční. Tento výraz je využíván jak syntakticky recipročními slovesy (odd. 3.2.1), tak inherentně recipročními slovesy (odd. 3.2.2), u uvedených skupin však plní různou funkci.

3.2.1. U *syntakticky recipročních sloves* je vedle reflexivního zájmena (odd. 3.1.1) výraz *jeden – druhý* dalším možným prostředkem pro vyjádření vzájemnosti. V recipročních konstrukcích tohoto typu je syntakticky prominentní pozice odpovídající v n reciproční struktuře prvnímú participantu (subjektu, příp. přímému objektu) – stejně jako

---

²³ Evans (2008) uvádí, že se pravděpodobně jedná o kalk šířící se v evropských jazycích vlivem biblických překladů.

v konstrukcích s reflexivními zájmeny – zmnožena a vyjadřuje oba syntakticky reciprokalizované participanty. Syntaktická pozice v nereciproční struktuře rezervovaná pro druhý participant je obsazena výrazem *jeden – druhý*, koreferujícím s participanty v subjektové, příp. objektové pozici.

První část tohoto výrazu *jeden* má formu nominativu (u subjektivě orientovaných reciprocálních sloves), příp. akuzativu (u objektivě orientovaných sloves), druhá část výrazu *druhý* má formu danou u aktantů rekcí slovesa, u volných doplnění je jeho forma dána sémantikou tohoto doplnění. Například u subjektivě orientovaného reciproka *obviňovat* má *druhý* formu akuzativu (66) a (66'), u slovesa *stěžovat si* má formu dativu (67), u slovesa *zlobit se* formu předložkové skupiny *na+Acc* (68) a (68'), u slovesa *přijít* formu *k+Dat* (69) a u slovesa *cítit* formu *s+Instr* (70), zatímco *jeden* má ve všech případech formu nominativu. Obě části výrazu se v rodě shodují s participanty v subjektu (66), (67) a (69), příp. objektu. V případě, že participanty jsou různého rodu, je při souvýskytu mužského a ženského, příp. středního rodu preferována shoda v mužském rodě (66'), (66'') a (68), souvýskyt ženského a středního rodu je velmi řídko doložen, v takovém případě je preferována spíše shoda v ženském rodě (68'). Obě části výrazu mají typicky formu singuláru (66)–(70). Tam, kde participanty odpovídají většímu počtu než dvě entity, je možná shoda plurálová (71) a (72).

- (66) Petr a Karel obviňují jeden druhého.
- (66') Petr a Jana obviňují jeden druhého.
- (66'') Chlapec a děvče obviňují jeden druhého.
- (67) Sestry si stěžují jedna druhé.
- (68) Děda a babička se zlobí jeden na druhého.
- (68') Paní domu a služebné děvče se zlobí jedna na druhou.
- (69) Až se zastaví slunce, zhasnou hvězdy, ..., lidé přijdou jeden k druhému, ... (SYN2015)
- (70) „Velmi mě pak ranila zpráva o úmrtí všech kluků, protože jsme cítili jeden s druhým,“ řekl. (SYN2013pub)
- (71) My a lidé se vzájemně potřebujeme a nesmíme pohrdat jedni druhými. (SYN2006pub)
- (72) Potkali se jako větve různých stromů, které se dotýkají jedny druhých, když se k sobě naklání v poryvech větru. (SYN2010)

3.2.2. Reciproční výraz *jeden – druhý* je možné užít i u *inherentně reciprocálních sloves*, a to v těch případech, kdy jsou jejich participanty zrovnoprávněny syntaktickou reciprokací. Jeho forma se pak řídí stejnými principy jako u syntakticky reciprocálních sloves, popsanými výše v odd. 3.2.1. Podobně jako v případě reflexivního zájmena (odd. 3.1.3) je v reciprocálních konstrukcích inherentně reciprocálních sloves vzniklých syntaktickou reciprokací (na rozdíl od syntakticky reciprocálních sloves, odd. 3.2.1) přítomnost výrazu *jeden – druhý* pouze fakultativní. Má zde funkci zdůrazňující, příp. desambiguační, kdy odstraňuje možnou nežádoucí homonymii konstrukcí inherentně reciprocálních sloves, popsanou v odd. 3.1.4, srov. příklad (73)–(73').

- (73) ... komunikovali výhradně doporučenými dopisy.
- (73') ... jeden s druhým komunikovali výhradně doporučenými dopisy. (syn v7)

4. Adverbiální určení vyjadřující vzájemnost

Další specifický prostředek pro vyjádření vzájemnosti představují adverbialia *spolu*, *navzájem*, *vzájemně*, *dohromady* a *mezi sebou*, která se uplatňují v recipročních konstrukcích vzniklých syntaktickou reciprokací (odd. 3). Zatímco adverbialia *navzájem* a *vzájemně* jsou jednoznačným signálem vzájemnosti, adverbialia *spolu*, *dohromady* a *mezi sebou* jsou víceznačná. *Spolu* kromě vzájemnosti (74) vyjadřuje též význam *společně* (75). *Dohromady* signalizuje vzájemnost zvláště u objektově orientovaných reciprok (76), navíc má – stejně jako adverbialie *spolu* – význam *společně* (77), dále význam *v jednom celku* (78) a význam *celkem, úhrnně* (79). Adverbialie *mezi sebou* může kromě vzájemnosti (80) vyjadřovat též místní určení (81).

V češtině nejsou vyjmenovaná adverbialia (až na řídké výjimky, odd. 4.1.3) primárním prostředkem pro vyjádření vzájemnosti, ale slouží pro zdůraznění nebo zjednotnění vzájemnosti. Zde tato adverbialia popíšeme z hlediska jejich funkcí, které plní při vyjádření vzájemnosti v recipročních konstrukcích syntakticky recipročních sloves (odd. 4.1) a inherentně recipročních sloves (odd. 4.2).

- (74) Manželé se spolu dohodli na rozchodu.
≈ Manželé se vzájemně/navzájem dohodli na rozchodu.
- (75) Večery trávili manželé spolu doma.
≈ Večery trávili manželé společně doma.
- (76) Díky němu není problém kombinovat modely z různých sezon dohromady... (syn v4)
≈ Díky němu není problém kombinovat modely z různých sezon navzájem/vzájemně...
- (77) ... byl jsem příjemně překvapený, ... jak všichni ti lidi úžasně fungovali dohromady. (SYN2009pub)
≈ ... byl jsem příjemně překvapený, ... jak všichni ti lidi společně úžasně fungovali.
- (78) Takže slouží jako vrátnice, recepce a ústředna dohromady. (syn v4)
≈ Takže slouží zároveň jako vrátnice, jako recepce a jako ústředna.
- (79) Ale Liberec se teď v lize chytil, Jablonci a Slavii dal dohromady šest gólů. (syn v4)
≈ Ale Liberec se teď v lize chytil, Jablonci a Slavii dal celkem šest gólů.
- (80) ... účastníci party mezi sebou soutěží o to, kdo má lepší počítač... (SYN2013pub)
≈ ... účastníci party navzájem/vzájemně soutěží o to, kdo má lepší počítač...
- (81) ... představitelé komory I. června přivítají mezi sebou obchodního radu a velvyslance Ukrajiny. (SYN2006pub)
≈ ... představitelé komory I. června přivítají u sebe obchodního radu a velvyslance Ukrajiny.

4.1. V recipročních konstrukcích *syntakticky recipročních sloves* se mohou vyskytovat adverbialia *navzájem*, *vzájemně*, *mezi sebou*, omezeně též *spolu* a *dohromady* (viz tab. 1 s počty adverbialií u vybraných sloves daného typu). Adverbialie *spolu* se vyskytuje pouze v recipročních strukturách těch syntakticky recipročních sloves, u nichž jeden z participantů zasažených reciprocitou má formu *s+Instr* (82), adverbialie *dohromady* se v recipročních konstrukcích syntakticky recipročních sloves vyskytuje velmi omezeně, viz příklad (83), kde *dohromady* může označovat jak vzájemnost ve smyslu *stěžují si jeden druhému*, tak společnou činnost ve smyslu *společně si stěžují někomu dalšímu* (viz též odd. 3.1.6).

V některých případech dochází ke kombinaci adverbialie *mezi sebou* a adverbialii *navzájem* (84) a *vzájemně* (85). V případě, že jeden ze zasažených participantů má formu *s+Instr*, je možný souvšykut adverbialie *spolu* s dalšími adverbialii (86). Velmi omezená je též možnost kombinace adverbialních určení vyjadřujících vzájemnost a výrazu *jeden – druhý* (87).²⁴ V řadě případů však tyto kombinace nepůsobí stylisticky zcela náležitě.

- (82) ... i když spolu Washington a Paříž občas nesouhlasí v postupu při řešení aktuálních problémů... (SYN2013pub)
- (83) A všichni dohromady si stěžují na čtenáře, že dostatečně nekupují knihy nebo že nekupují ty hodnotné. (SYN2015)
- (84) Možná to bude také tím, že si čtenáři mezi sebou navzájem radí, jaká knížka je zajímavá... (syn v4)
- (85) Protože drogy sami vyráběli a pak si je mezi sebou vzájemně prodávali... (syn v4)
- (86) To neznamena, že spolu navzájem souhlasíme. (SYN2013pub)
- (87) Dva učitelé, ..., si navzájem jeden na druhého stěžují řediteli, ... (syn v6)

Tab. 1: Adverbialia s rysem vzájemnosti *spolu*, *navzájem*, *vzájemně*, *dohromady* a *mezi sebou* v recipročních konstrukcích vybraných syntakticky recipročních sloves. Tyto konstrukce byly vyhledány v korpusu syn v6 na základě dotazu [tag="V[[^]f].P.*" & lemma="..."], na reflexivní lemmata byl navíc uplatněn pozitivní filtr na přítomnost *se*, resp. *si* v kontextu +5 a –5 pozic (základní typ dotazu). Na výsledek tohoto dotazu byl dále postupně uplatněn pozitivní filtr na přítomnost adverbialii *spolu*, *navzájem*, *vzájemně*, *dohromady* v kontextu +5 a –5 pozic od daného slovesa, v případě adverbialie *mezi sebou* byl uplatněn filtr [tag="R.*" & lemma="mezi"] [tag="P6..7.*"] v témže kontextu. Vyhledané výskyty byly manuálně tříděny. V posledním sloupci uvádíme celkový počet výskytů daného slovesa v plurálu, s případným filtrem na přítomnost *se*, resp. *si* v kontextu +5 a –5 pozic.

	<i>spolu</i>	<i>navzájem</i>	<i>vzájemně</i>	<i>dohromady</i>	<i>mezi sebou</i>	počet výskytů slovesného lemmatu
<i>dívat se</i>	0	82	45	0	0	86 178
<i>litovat</i>	0	7	1	0	0	23 139
<i>naslouchat</i>	0	38	52	0	0	10 989
<i>odpustit</i>	0	37	28	0	3	17 038
<i>podezírat</i>	0	44	21	0	7	11 531
<i>soucítit</i>	11	0	0	0	0	864
<i>stěžovat si</i>	0	26	16	2	32	99 722

²⁴ U slovesných lemmat vyhledaných na základě dotazu popsaného u tab. 1 byl dále použit pozitivní filtr vyhledávající výraz *jeden – druhý* v příslušné formě v kontextu +5 a –5 pozic od slovesa, např. pro sloveso *soucítit* šlo o dotaz [lemma="jeden" & tag="C...1.*"] „s“ [lemma="druhý" & tag="C...7.*"]. Na vyhledané výskyty byl poté uplatněn pozitivní filtr vyhledávající ve stejném kontextu postupně adverbialia *spolu*, *navzájem*, *vzájemně*, *dohromady* a *mezi sebou*. Z uvedených sloves se výraz *jeden – druhý* vyskytl pouze u sloves *dívat se* (303 výskyty) a *stěžovat si* (3 výskyty); pouze v jediném případě u slovesa *stěžovat si* byl kombinován s adverbialiem *navzájem*.

Z hlediska podílu na vyjádření vzájemnosti v recipročních konstrukcích *syntakticky recipročních sloves* mohou uvedená adverbialia plnit následující funkce: zdůrazňují vzájemnost (odd. 4.1.1), slouží jako desambiguační prostředek odstraňující nežádoucí homonymii (odd. 4.1.2) a okrajově jsou též jediným explicitním prostředkem vyjádření vzájemnosti (odd. 4.1.3).

4.1.1. V recipročních konstrukcích *syntakticky recipročních sloves* adverbialia nejčastěji zdůrazňují význam vzájemnosti. Tuto funkci mají v těch konstrukcích, které mají jednoznačnou reciproční interpretaci, tedy v konstrukcích, v nichž je vzájemnost vyjádřena výrazem *jeden – druhý* (odd. 3.2.1), viz (87) výše a (88), a dále v konstrukcích s reflexivním zájmenem, které obsahově nedovolují reflexivní interpretaci (89); k homonymii recipročních a reflexivních konstrukcí viz odd. 3.1.2.

- (88) Děti se prochází libovolně po třídě a jako románoví či povídkoví hrdinové se vzájemně jeden druhému představují. (SYN2009pub)
- (89) Podle nepotvrzených zpráv z místa bojů se Američané začali omylem navzájem ostřelovat namísto útoku na irácké skupiny. (syn v6)

4.1.2. Desambiguační funkci plní adverbialia u *syntakticky recipročních sloves*, u nichž reciprocita zasahuje stejnou dvojici participantů jako reflexivita. Konstrukce těchto sloves, které obsahují reflexivní zájmeno a v nichž má syntakticky prominentní pozice plurálový charakter, jsou bez přítomnosti adverbialie vyjadřujícího vzájemnost homonymní s konstrukcemi reflexivními (zde odd. 3.1.2; více viz Kettnerová – Lopatková, 2018); srov. příklady (90) a (91), které mají buď reciproční, nebo reflexivní interpretaci, s příklady (90') a (91') s adverbialem *navzájem* umožňujícím pouze reciproční čtení.

- (90) Lidé se sebe bojí.
- (90') Lidé se bojí sebe navzájem. (syn v4)
- (91) Samičky a jejich mláďata se častěji dívají na sebe než na ostatní opice.
- (91') Samičky a jejich mláďata se častěji dívají na sebe navzájem než na ostatní opice. (syn v4)

4.1.3. Funkci primárního prostředku vyjádření vzájemnosti plní adverbialia okrajově, a to u těch *syntakticky recipročních sloves*, u nichž má jeden z participantů zasažených reciprocitou formu *s+Instr*. Při syntaktické reciprokalizaci s užitím reflexivního zájmena tato valenční pozice z povrchu typicky mizí (viz odd. 3.1.1), vyjádření vzájemnosti je tak v těchto konstrukcích podmíněno přítomností adverbialie *spolu* (92), (93); alternativou je užití výrazu *jeden – druhý* (92''), (93'') (viz odd. 3.2.1). Bez jednoho z těchto prostředků nemá konstrukce reciproční význam, srov. (92'), (93').

- (92) Obtížně se jim onen pocit vyjadřuje, ..., více spolu cítili... (syn v4)
- (92') Obtížně se jim onen pocit vyjadřuje, ..., více cítili...
- (92'') Obtížně se jim onen pocit vyjadřuje, ..., jeden s druhým více cítili...
- (93) Po více než dvaceti letech manželství spolu jednáme spíš přátelsky... (SYN2000)
- (93') Po více než dvaceti letech manželství jednáme spíš přátelsky...
- (93'') Po více než dvaceti letech manželství jednáme jeden s druhým spíš přátelsky...

4.2. U *inherentně recipročních sloves* se adverbialia vyjadřující vzájemnost vyskytují v recipročních konstrukcích vzniklých syntaktickou reciprokalizací (odd. 3.1.3).²⁵ Primárně se v nich uplatňuje adverbiale *spolu*, jehož přítomnost je podmíněna formou *s+Instr*, v menší míře se též objevují adverbialia *navzájem*, *vzájemně*, *dohromady* a *mezi sebou*. V některých případech – podobně jako u syntakticky recipročních sloves – dochází k souvýchytu adverbiale *spolu* s adverbialií *navzájem* a *vzájemně* (94), příp. ke spojení adverbialií *mezi sebou* a *vzájemně* (95) či *navzájem*. Spojení *spolu dohromady* je typické spíše pro vyjádření významu *společně* (96), i když vyjádření vzájemnosti je zde také možné (97). Viz tab. 2 uvádějící počty výskytů adverbialií u vybraných inherentně recipročních sloves.²⁶

- (94) Pro demokratické vlády je přirozené spolu navzájem jednat. (syn v6)
- (95) Tihle mašinkáři staví takzvané moduly, tedy jen určité výseky železničních tratí, které lze mezi sebou vzájemně propojit. (SYN2015)
- (96) Všichni spolu dohromady bojujeme proti americkému imperialismu a světové nadvládě USA. (syn v6)
- (97) Zdravé i postižené děti se spolu dohromady předevěřím bavily v libereckém Koloseu. (syn v6)

Adverbialia v recipročních konstrukcích *inherentně recipročních sloves* vzniklých syntaktickou reciprokalizací odstraňují nežádoucí homonymii s elidovanými konstrukcemi a zdůrazňují význam vzájemnosti, viz (98) a dále příklad (99), který lze interpretovat buď recipročně (99'), nebo jako konstrukci s elidovaným participantem (99''); k homonymii viz výše odd. 3.1.4.

- (98) Zatímco muž tvrdí, že chtěl pouze hrát na automatech a s hlídačem se začali prát vzájemně, podle obžaloby spáchal loupež. (SYN2006pub)
- (99) Děti se bezdůvodně perou pořád.
- (99') Děti se spolu bezdůvodně perou pořád. (SYN2015)
- (99'') Děti se bezdůvodně perou se spolužáky pořád.

²⁵ Připomeňme zde hypotézu předloženou Danešem (1985, s. 32), který předpokládá, že adverbialií rozvíjí se vztahují nejen ke slovesu, ale nepřímo i k subjektu. Adverbialia s rysem vzájemnosti proto sémanticky vyžadují syntakticky reciprokalizovaný subjekt vyjadřující zrovnoprávnění participantů z hlediska jejich podílu na ději vyjádřeném slovesem.

²⁶ V konstrukcích inherentně recipročních sloves s výrazem *jeden – druhý* korpusový materiál přítomnost adverbialií určených nedokládá. Na inherentně reciproční slovesa *bavit se*, *diskutovat*, *hádat se*, *chodit*, *porovnat*, *prát se*, *promíchat se*, *sejít se*, *spolupracovat* a *zaplést se* byla v korpusu syn v6 uplatněna obdobná série dotazů jako v případě syntakticky recipročních sloves, tedy [tag="V[^f].P.*" & lemma="..."] a v kontextu 5 pozic před slovesem a po slovese pozitivní filtr na přítomnost slovního tvaru *se*, je-li součástí lemmatu slovesa, a dále ve stejném kontextu výraz *jeden – druhý* v příslušné formě, tedy např. u slovesa *diskutovat* [lemma="jeden" & tag="C...1.*"] „s“ [lemma="druhý" & tag="C...7.*"] a u slovesa *porovnat* [lemma="jeden" & tag="C...4.*"] „s“ [lemma="druhý" & tag="C...7.*"]. Konstrukce s výrazem *jeden – druhý* byly nalezeny pouze u slovesa *bavit se* (2 výskyty), *hádat se* (2), *jednat* (3), *sejít se* (3) a *spolupracovat* (5), ani v jediném případě se v konstrukci nevykytla adverbialia *spolu*, *navzájem*, *vzájemně*, *dohromady* a *mezi sebou*.

Tab. 2: Adverbialia s rysem vzájemnosti *spolu, navzájem, vzájemně, dohromady* a *mezi sebou* v konstrukcích vybraných inherentně recipročních sloves. Tyto konstrukce byly vyhledány v korpusu SYN2015 na základě dotazu [tag="V[^f].*"&lemma="..."], u reflexivních lemmat byl ještě uplatněn pozitivní filtr [word="se"] v kontextu +5 a -5 pozic. Na výsledek tohoto dotazu byl dále postupně uplatněn pozitivní filtr na přítomnost adverbialii *spolu, navzájem, vzájemně, dohromady* v kontextu +5 a -5 pozic. Pro vyhledání adverbialii *mezi sebou* byl uplatněn pozitivní filtr [tag="R.*"&lemma="mezi"][tag="P6..7.*"] v kontextu +5, -5 slov od slovesa. Vyhledané výskyty byly manuálně analyzovány. V posledním sloupci uvádíme celkový počet výskytů daného slovesného lemmatu v SYN2015 (inherentně reciproční slovesa mohou vyjádřit vzájemnost ve všech svých užitích, a tak mohl být pro jejich analýzu zvolen vyvážený korpus SYN2015, který nám – na rozdíl od syntakticky recipročních sloves – poskytl dostatečné množství výskytů recipročních konstrukcí těchto sloves).

	<i>spolu</i>	<i>navzájem</i>	<i>vzájemně</i>	<i>dohromady</i>	<i>mezi sebou</i>	počet výskytů slovesného lemmatu
<i>bavit se</i>	174	1	0	1	46	5 614
<i>diskutovat</i>	40	2	0	0	4	1 924
<i>hádat se</i>	17	2	2	0	21	1 544
<i>chodit</i>	247	0	0	0	0	23 337
<i>porovnat</i>	1	3	6	0	2	821
<i>prát se</i>	15	0	2	0	11	853
<i>promíchat se</i>	1	0	1	1	0	205
<i>sejít se</i>	30	0	0	8	0	5 459
<i>spolupracovat</i>	31	5	10	0	9	4 038
<i>zaplést se</i>	2	0	1	0	0	500

5. Závěr

Utřídění jazykových prostředků vyjadřujících v češtině vzájemnost přineslo některá pozorování, která dosud nebyla v české lingvistice reflektována. Za nejpodstatnější z nich považujeme skutečnost, že slovesa, která nesou rys vzájemnosti ve svém lexikálním významu (zde označovaná jako inherentně reciproční slovesa), a slovesa, která tento rys nemají (zde syntakticky reciproční slovesa), vykazují rozdíly v syntaktickém chování a že prostředky vyjadřující vzájemnost (reflexivní osobní zájmeno, výraz *jeden – druhý*, adverbialní určení *spolu, vzájemně, navzájem, dohromady* a *mezi sebou*) u nich plní různou funkci: (i) reflexivní osobní zájmena jsou primárním prostředkem vyjádření vzájemnosti v recipročních konstrukcích syntakticky recipročních sloves, v recipročních konstrukcích inherentně recipročních sloves se vyskytují sporadicky (obvykle pouze fakultativně), (ii) výraz *jeden – druhý* představuje v recipročních konstrukcích syntakticky recipročních sloves – vedle reflexivního zájmena – další prostředek vyjádření vzájemnosti, v recipročních konstrukcích inherentně recipročních sloves pak plní pouze funkci zdůrazňovací, příp. desambiguační, a (iii) adverbialia v recipročních konstrukcích obou skupin sloves význam vzájemnosti zdůrazňují nebo zjednodušují, jen u nepočetné skupiny syntakticky recipročních sloves s participantem s formou s+Instr může být adverbiale *spolu* základním prostředkem vyjádření vzájemnosti.

Z dalších důležitých pozorování týkajících se *inherentně recipročních sloves* uvedme následující: (i) konstrukce těchto sloves implicitně vyjadřují vzájemnost i v případě, že participanty zasažené reciprocitou jsou vyjádřeny v separátních syntaktických pozicích,

(ii) syntaktická reciprokalizace u nich není redundantním vyjádřením reciprocity, ale dochází při ní ke zrovnoprávnění participantů z hlediska jejich podílu na ději vyjádřeném slovesem, což při jejich rozložení do separátních syntaktických pozic obvykle možné není, (iii) konstrukce těchto sloves často vykazují homonymii – lze je interpretovat buď jako konstrukce s reciprokalizovanými participanty, nebo jako konstrukce, v nichž je jeden z participantů zasažených reciprocitou na povrchu nevyjádřený.

U *syntakticky recipročních sloves* pozorujeme, že (i) uplatnění syntaktické reciprokalizace je u nich pro vyjádření vzájemnosti obligatorní, (ii) při této operaci daná slovesa typicky využívají buď reflexivní zájmeno, nebo výraz *jeden – druhý*, (iii) u těch syntakticky recipročních sloves, u nichž reciprocita a reflexivita zasahuje stejnou dvojici participantů a kdy má participant v prominentní pozici plurálový charakter, mohou při využití reflexivního zájmena vznikat homonymní konstrukce, které lze interpretovat buď jako reciproční, nebo jako reflexivní, (iv) u omezeného počtu syntakticky recipročních sloves, u nichž je jeden z participantů vyjádřený v syntaktické pozici dané formou *s+Instr*, je přítomnost adverbialního určení *spolu* nebo výrazu *jeden – druhý* pro vyjádření vzájemnosti nutná.

Poděkování

Tento příspěvek vznikl za podpory projektu Grantové agentury ČR č. 18-03984S Mezi reciprocitou a reflexivitou: syntaktická a lexikografická analýza českých recipročních konstrukcí a částečně projektu Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy ČR LM2018101 Digitální výzkumná infrastruktura pro jazykové technologie, umění a humanitní vědy LINDAT/CLARIAH-CZ; tato studie využívá jazykové zdroje a nástroje vyvinuté, uchovávané a distribuované v rámci druhého uvedeného projektu.

LITERATURA

- DALRYMPLE, M. – KANAZAWA, M. – KIM, Y. – MCHOMBO, S. – PETERS, S. (1998): Reciprocal expressions and the concept of reciprocity. *Linguistics and Philosophy*, 21, s. 159–210.
- DANEŠ, F. (1985): *Věta a text*. Praha: Academia.
- DANEŠ, F. – GREPL, M. – HLAVSA, Z. (eds.) (1987): *Mluvnice češtiny, 3: Skladba*. Praha: Academia.
- DIMITRIADIS, A. (2004): Discontinuous reciprocals. Manuscript. Utrecht Institute of Linguistics OTS, Utrecht University.
- DIMITRIADIS, A. (2008): Irreducible symmetry in reciprocal constructions. In: E. König – V. Gast (eds.), *Reciprocals and Reflexives: Theoretical and Typological Explorations*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, s. 375–409.
- ESVAN, F. (1997): Několik poznámek o tzv. rytmickém činiteli. In: *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity: Řada jazykovědná, A 46*. Brno: Masarykova univerzita, s. 85–93.
- EVANS, N. (2008): Reciprocal constructions: Towards a structural typology. In: E. König – V. Gast (eds.), *Reciprocals and Reflexives: Theoretical and Typological Explorations*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, s. 33–103.
- EVANS, N. – GABY, A. – LEVINSON, S. C. – MAJID, A. (eds.) (2011): *Reciprocals and Semantic Typology*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins.
- FRAJZYNGIER, Z. – WALKER, T. (eds.) (2000a): *Reciprocals: Forms and Functions*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins.
- FRAJZYNGIER, Z. – WALKER, T. (eds.) (2000b): *Reflexives: Forms and Functions*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins.

- GLEITMAN, L. R. – GLEITMAN, H. – MILLER, C. – OSTRIN, R. (1996): Similar, and similar concepts. *Cognition*, 58, s. 321–376.
- GREPL, M. – KARLÍK, P. (1983): *Gramatické prostředky hierarchizace sémantické struktury*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně v Brně.
- GREPL, M. – KARLÍK, P. (1998): *Skladba češtiny*. Olomouc: Votobia.
- HAIMAN, J. (1983): Iconic and economic motivation. *Language*, 59, s. 781–819.
- HASPELMATH, M. (2007): Further remarks on reciprocal constructions. In: V. Nedjalkov (ed.), *Reciprocal Constructions*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, s. 2087–2115.
- HEIM, I. – LASNIK, H. – MAY, R. (1991): Reciprocity and plurality. *Linguistic Inquiry*, 22, s. 63–101.
- KARLÍK, P. (1999): Reflexiva v češtině. In: E. Rusínová (ed.), *Přednášky a besedy z 32. běhu Letní školy slovanských studií*. Brno: Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, s. 44–52.
- KARLÍK, P. (2000): Hypotéza modifikované valenční teorie. *Slovo a slovesnost*, 61, s. 170–189.
- KEMMER, S. (1993): *The Middle Voice*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins.
- KETTNEROVÁ, V. – LOPATKOVÁ, M. (2018): Mezi reflexivitou a reciprocitou: Poznámky k reflexivním a recipročním konstrukcím vybraných českých sloves. *Prace Filologiczne*, 72, s. 131–145.
- KOMÁREK, M. – KOŘENSKÝ, J. – PETR, J. – VESELKOVÁ, J. (eds.) (1986): *Mluvnice češtiny, 2: Tvarosloví*. Praha: Academia.
- KÖNIG, E. – GAST, V. (eds.) (2008): *Reciprocals and Reflexives: Theoretical and Typological Explorations*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter.
- KÖNIG, E. – KOKUTANI, S. (2006): Towards a typology of reciprocal constructions: focus on German and Japanese. *Linguistics*, 44 (2), s. 271–302.
- LANGENDEON, D. T. (1978): The logic of reciprocity. *Linguistic Inquiry*, 9 (2), s. 177–197.
- LETUČI, A. B. (2009): Dvojnyj reciprok: Značeniye i upotrebleniye. In: K. L. Kiseleva – V. A. Plungjan – J. V. Rachilina – S. G. Tatevosov (eds.), *Korpusnyje issledovanija po ruskoj grammatike*. Moskva: Probel, s. 335–361.
- LOPATKOVÁ, M. – KETTNEROVÁ, V. – BEJČEK, E. – VERNEROVÁ, A. – ŽABOKRTSKÝ, Z. (2016): *Valenční slovník českých sloves VALLEX*. Praha: Karolinum.
- MASLOVA, E. (2008): Reflexive encoding of reciprocity: Cross-linguistic and language-internal variation. In: E. König – V. Gast (eds.), *Reciprocals and Reflexives: Theoretical and Typological Explorations*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, s. 225–257.
- MEDOVÁ, L. (2009): *Reflexive Clitics in the Slavic and Romance Languages: A Comparative View from an Antipassive Perspective*. Doctoral dissertation. Princeton: Princeton University.
- NEDJALKOV, V. (ed.) (2007): *Reciprocal Constructions*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins.
- OLIVA, K. (2000): Hovory k „sobě/si/sebe/se“. In: P. Karlík – Z. Hladká (eds.), *Čeština – univerzália a specifika, 2*. Brno: Masarykova univerzita, s. 167–171.
- OLIVA, K. (2001): Reflexe reflexivity reflexiv. *Slovo a slovesnost*, 62, s. 200–207.
- PANEVOVÁ, J. (1994): Valency frames and the meaning of the sentence. In: P. L. Luelsdorff (ed.), *The Prague Linguistic School of Structural and Functional Linguistics*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, s. 223–243.
- PANEVOVÁ, J. (1999): Česká reciproční zájmena a slovesná valence. *Slovo a slovesnost*, 60, s. 269–275.
- PANEVOVÁ, J. (2007): Znovu o reciprocitě. *Slovo a slovesnost*, 68, s. 91–100.
- PANEVOVÁ, J. – MIKULOVÁ, M. (2007): On reciprocity. *The Prague Bulletin of Mathematical Linguistics*, 87, s. 27–39.
- PANEVOVÁ, J. – HAJČOVÁ, E. – KETTNEROVÁ, V. – LOPATKOVÁ, M. – MIKULOVÁ, M. – ŠEVČIKOVÁ, M. (2014): *Mluvnice současné češtiny: Syntax češtiny na základě anotovaného korpusu*. Praha: Karolinum.
- PERGLER, J. (2015): K otázce tzv. akuzativního se v češtině: pohled (nejen) diachronní. *Slovo a slovesnost*, 77, s. 102–122.
- PETKEVIČ, V. (2013): Formal (morpho)syntax properties of reflexive particles *se*, *si* as free morphemes in contemporary Czech. In: K. Gajdošová – A. Žáková (eds.), *Natural Language Processing, Corpus Linguistics, E-learning*. Lüdenschied: RAM-Verlag, s. 206–216.

- SGALL, P. – HAJČOVÁ, E. – PANEVŮVÁ, J. (1986): *The Meaning of the Sentence in Its Semantic and Pragmatic Aspects*. Dordrecht: Reidel.
- SILONI, T. (2001): Reciprocal verbs. In: Y. N. Falk (ed.), *Proceedings of IATL 17*. Jerusalem: The Israel Association for Theoretical Linguistics. Dostupné online na adrese: <<http://linguistics.huji.ac.il/IATL/17/TOC.html>>.
- SILONI, T. (2008): The syntax of reciprocal verbs: an overview. In: E. König – V. Gast (eds.), *Reciprocals and Reflexives: Theoretical and Typological Explorations*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, s. 451–497.
- SPENCER, A. – LUÍS, A. R. (2012): *Clitics: An Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- ŠTÍCHA, F. – VONDRÁČEK, M. – KOLÁŘOVÁ, I. – HOFFMANNOVÁ, J. – BÍLKOVÁ, J. – SVOBODOVÁ, I. (2013): *Akademická gramatika spisovné češtiny*. Praha: Academia.
- VESELÝ, V. (2018): K slovtvorné funkci reflexivních morfémů *se, si*. *Naše řeč*, 101, s. 138–157.

Ústav formální a aplikované lingvistiky MFF UK
Malostranské náměstí 25, 118 00 Praha
<kettnerova@ufal.mff.cuni.cz>
<lopatkova@ufal.mff.cuni.cz>